# АБУЛ ҲАСАН МОВАРДИЙ МАЪНАВИЙ ВА АХЛОҚИЙ МЕЪЁРЛАР БОРАСИДАГИ ҚАРАШЛАРИ

**Эгамберганова Дилноза Давронбековна**
УрДУ тадқиқотчиси

Ахлоқ ижтимоий онгнинг асосий шаклларидан бири сифатида фалсафий, социологик, психологик, педагогик адабиётларда кенг талқин қилинади. Ахлоқий тарбия кўпинча халқда эзгулик ва ор-номус тарбияси сифатида қўлланилса, етнопедагогик ва илмий-педагогик адабиётларда ахлоқий тарбия шахсга тегишли бўлган ахлоқий фазилатлар ва хулқ-атвор нормалари йиғиндиси сифатида тавсифланади. «Ахлоқ - шахснинг ахлоқий, чуқур фазилатларини, жамиятга ва бошқаларга муносабатни белгиловчи хулқ-атвор нормалари ва қоидаларини ўз ичига олади»[1]. Педагогик адабиётларда ахлоқий тарбия тарбиянинг шакли, илдизи, зарурий шарти, натижаси, аксарият ҳолларда унинг таркибий қисмларидан бири сифатида изоҳланади.

Абулҳасан Мовардий фикрича, инсоннинг маънавий эҳтиёжлари, маънавий кучлари, камол, фазилатли ва шарафли камбағалликлари ақл, онг ва ирода орқали таъминланади ва бошқарилади. Инсон бахти ва бахтсизлигининг калити, комиллик ва номукаммаллик рул унинг онги ва иродасига берилади. Инсон тўғри, изчил, мақсадли иш туца, илм-фан, маданият, билим ва ҳикматни аста-секин эгалласа, унинг туғма истеъдоди қодир эволюция чегарасидан ошиб, уни бошқа даражага олиб чиқади.У уни бир даражага, бир даражадан иккинчи даражага кўтаради ва уни тўғридан-тўғри керакли мақсад сари, энг юқори даражага олиб чиқади. Аммо ўзи учун яратилган туғма даражада қолса, жиловни руҳига берса, руҳи уни ҳайвон даражасига туширади ва қисқа вақт ичида тепадан пастгача думалаган тошдек, жон-жаҳдини адо этади. Шунинг учун ҳам: “Руҳ шундай бир нарсаки, уни ўз ҳолига ташласанг, пастликка мойил бўлиб, ботқоққа чўкади, тутиб, ҳидоят қилади, эзгулик чўққиларини забт етиб, комилликка эришади”[2], дейишган.

Файласуф Арасту ўзининг “Этика” асарида ёмон одамлар таълим ва тарбия асосида камол топиши мумкинлигини айтган, аммо бу ҳар доим шундай бўлади, дейиш қийин. Ҳар ҳолда маслаҳат, маслаҳат, тарбия, изчил ва адолатли жазо билан боғлиқ бўлса, самарасиз бўлмайди. Шундайлар ҳам борки, жуда тез тарбияланади, эзгулик таъсири еса вақтни кутмасдан, дарҳол намоён бўлади. Эзгулик сари, таълим сари тезлиги секин ва секин бўлганлар бор[3].

Ахлоқий тарбия ёшларнинг жамиятга, оилага, билимга, Ватанга, йер юзидаги тинчликка муносабатини шакллантиради. Замонавий ахлоқий тарбия индивидуал йўналишларга эмас, балки ахлоқий қадриятларга асосланади.

Инсон энг аввало инсонийлиги, ақл-заковати баландлиги билан гўзал.

Маданиятли одам бошқалар билан оддий муносабатда бўлади.

Ахлоқий тарбия ўқувчиларни ахлоқ тушунчаси, тамойиллари, хулқ-атвор нормалари ҳақидаги билимлар билан мукаммаллаштиради. Талабалар уларни ўрганиш билан чекланиб қолмай, таълим, тарбия ва меҳнат жараёнида қўлласа, ахлоқ уларнинг эътиқодига айланади.

Ахлоқий муносабатлар ахлоқий меъёрлар билан ўлчанади.

---

[1] Мюррей Ротбард. Этика свободы. М. Скрипториум 2021. 330 с.
[2] Salih DOGAN, « Al-Māwardī, De l’éthique du Prince et du gouvernement de l’État », Lectures [En ligne], Les comptes rendus, 2015, mis en ligne le 28 mai 2015, consulté le 22 novembre 2015. URL : http://lectures.revues.org/18151 [archive]
[3] Аристотель. Этика. Эксклюзивная классика М. АСТ 2023. 416 с.

Ахлоқнинг асосий вазифаси одамларнинг хулқ-атворини тарбиялаш, шу орқали уларда ахлоқий муносабатларни шакллантириш, шахс ва жамият ўртасидаги муносабатларни тартибга солишдир.

Ахлоқий тарбия ўқувчиларнинг ахлоқий эътиқодларини, ижобий хулқ-атвор кўникмаларини ва одатларини шакллантиради.

ал-Фаробий, Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Абул Ҳасан Мовардий ва бошқаларнинг ахлоқий тарбиянинг назарий муаммолари ўзига хос тарзда ёритилган. Жумладан, Абу Наср Форобий шундай ёзади: "Инсон ўз ҳаётининг хўжайини, шунинг учун у ўз йўналишини белгиласин. У ҳар бир нарсага диққат билан қарамоғи, тўплаганини исроф қилмаслиги, сирини ҳеч кимга ошкор қилмаслиги, мақсад ва манфаатларини фақат дўстлари билан баҳам кўриши керак. Шундай яшаган одамнинг виждони пок бўлади"[4], деган еди.

Абул Ҳасан Мовардий маънавий ва ахлоқий меъёрлар ҳақида кўплаб фикрларни қолдирган. Унинг биринчи талаби – ахлоқий жиҳатдан тиғиз, покиза, одобли, яхши хулқли, адолатли, ҳалол бўлишдир. Одам ёмон одат ва одатлардан, қўпол, қўпол, одобсизлик, ғийбатчи, ёлғончи, ёлғончи, касал каби номақбул хатти-ҳаракатлардан еҳтиёт бўлиб, ўзини ундан юқори кўрса ва бундай хатти-ҳаракатларни ҳаётига нолойиқ деб билсагина доно бўлади. Абул Ҳасан Мовардийнинг иккинчи талаби – барқарорлик, “Айтганингни қил, айтганингда тур, феъл-атворингда ақлли, еҳтиёткор бўл, куч ва мард бўл”[5], дейди. Учинчи талаб - адолатдир. Унинг ижтимоий бурчи – дунёнинг фаол ижодкорларидан бири бўлиб, ўз халқи, Ватани учун хизмат қилишдир.

Ўзбек халқи бой маданий меросга, бетакрор табиат хусусиятларига эга, тафаккури жонли, қалби ҳассос, анъанавий таълим-тарбия ва услубга эга халқдир. Тарбиянинг асосий йўналишларидан бири ватанпарварлик, халққа ҳалол хизмат қилишдир. Қадимги ўзбек шоир ва мутафаккирлари миллатпарварлик, ўз юртига муҳаббатнинг ажойиб қудратини чуқур англаган ҳолда, ўз асарларида ҳамиша шу мавзуга тўхталиб, одамларни Ватан учун жон фидо қилишга, ёшларни миллатпарварлик руҳида тарбиялашга катта эътибор берганлар. Шу нуқтаи назардан қараганда, таълим-тарбияда буюк ўзбек мутафаккирларининг ёрқин ғояларини қўллаган ҳолда ўқувчи ва ёшларни миллатпарварликка тарбиялаш ҳар бир педагогнинг асосий бурчидир.

Ёш авлодни тарбиялаш учун зарур бўлган асосий ахлоқий хислат миллатпарварликдир. Ватанни севиш туйғуси туғма туйғу эмас, у табиатан инсонга берилмайди. Бу туйғу жамият, алоҳида инсонлар томонидан сингдирилади, ривожлантирилади ва тегишли даражага кўтарилади. Оила ва мактаб ёшларни юксак ерклик туйғусини тарбиялаши керак.

Мамлакатимиз мустақилликка еришди, давлатга айланди. Иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва илмий соҳалардаги муваффақиятларимиз фахрланса арзийди. Бу ютуқлар фонида ёш авлодни Ватанга муҳаббат, унга тинимсиз хизмат қилишга тарбиялаш ҳар бир ўқитувчининг асосий вазифаларидан биридир.

Ахлоқий тарбиянинг таркибий ватанпарварликдир.

Ватанпарварлик туйғулари, миллий қадриятларга ҳурмат туйғуси орқали Ватанга муҳаббат кучаяди, унинг қудратли, тобе борлиги учун масъулият ҳисси пайдо бўлади.

"Ватанпарвар" сўзи, юнонча раигив - ватан сўзи биринчи марта 1789-1793 йилларда француз инқилоби пайтида ишлатилган. Монархияга қарши курашган инқилоб ҳимоячилари ятриотлар деб аталган. Фалсафа луғатида “Ватанпарварлик – Ватанга

[4] Аль-Фараби. Историко-философские трактаты. Перевод с арабского. Алма-Ата Наука 1985. - 624 с.
[5] Кирабаев Н.С. Классическая теория халифата: ал-Маварди // Политическая мысль мусульманского средневековья. М.: РУДН, 2005, с. 87.

муҳаббат, унга садоқат, унинг ўтмиши ва келажагидан ғурурланиш, Ватан манфаатларини ҳимоя қилишга интилишдир”[6]. Педагогик таъриф: ахлоқий сифат, Ватанга садоқат, уни севиш ва унга садоқат кўрсатиш, унинг улуғворлигини ҳис қилиш, маънавий боғлиқлигини ҳис қилиш, шаънини ҳимоя қилиш, унинг кучи ва мустақиллигига ҳақиқатда ҳисса қўшиш зарурати[7].

Бу масалада халқнинг онги, табиати, орзу-умидлари, таълим-тарбиясини Абул Ҳасан Мовардийдан чуқурроқ англаган аллома йўқ эди. Шунинг учун биз Абул Ҳасан Мовардий ғоясига эътибор қаратишга қарор қилдик.

Абул Ҳасан Мовардий ўғил ва қизни турмушга олиб чиқишда қуйидаги масалаларга эътибор берган.

• Бир бутуннинг ярми бўлган умр йўлдош танлаш инсон ҳаётидан ўрнак бўлиб, ўқимишли, маошли, меҳнацевар, қалби пок инсонни учратишдир. Ёшлик инсон ҳаётининг енг мазмунли ва масъулиятли даври бўлиб, унинг асосий хусусияти шундаки, бу ўткинчи давр бўлиб ўткинчи ақл, бехосдан туйғулар, ишонувчан юрак, дадил ҳаракат, ўйин-кулгига иштиёқ, қизилни ёмон кўришдир.

• Оила қуриш, билим олиш, ёшликдан меҳнатга киришиш инсониятнинг бошланиши, уни тўғри бошлаш керак. Оила қуриш бахти икки инсоннинг хоҳиш-истаклари, манфаатлари бирлиги, ёшлар ўз бахтига соҳиби, буни мустаҳкам анъанага айлантириш уларнинг қўлидадир[8].

Абул Ҳасан Мовардий ёшларни келажакка олдиндан тайёргарлик билан тайёрлашга катта аҳамият беради. Уларнинг олдига оиладаги ҳаётнинг барча майда-чуйдаларини, ютуқ ва камчиликларини айтиб берди, уларни яхшиликдан ибрат олишга, ёмондан жирканишга ундади.

Болалар ва ёшларни ахлоқий тарбиялаш замонавий жамиятнинг асосий масалаларидан биридир. Бундай шароитда оила, шунингдек, умумтаълим мактаби олдида содир бўлаётган воқеаларга мустақил баҳо бера оладиган, ўз фаолиятини теварак-атрофдагилар манфаатидан келиб чиқиб ташкил эта оладиган масъулиятли фуқарони тарбиялаш вазифаси турибди.

[6] Карманова Д.А. Патриотизм как общественное отношение: социально-философский анализ : диссертация ... кандидата философских наук . - Иваново, 2007. - 159 с.

[7] Педагогический энциклопедический словарь / редкол.: М.М. Безруких, В.А. Болотов, Л.С. Глебова и др.; гл. ред. Б.М. Бим-Бад. - М. : Большая рос. энцикл., 2002. - 528 с.

[8] Игнатенко А.А. Зенит исламской мысли [Текст] : [в 3 томах : 16+] / Александр Игнатенко ; Ин-т религии и политики. - Санкт-Петербург : Алетейя. Т. 2: В поисках Счастья : Т. 2 : исламская философская утопия. - 2016. - 436 с.